

TURINYS

LIETUVIŠKO LEIDIMO ĮVADAS	9
Bernaysas: propaganda ir sutarimo inžinerija	
<i>Gintautas Mažeikis</i>	
ĮVADAS	23
<i>Markas Crispinas Milleris</i>	
I. Chaoso pavertimas tvarka	45
II. Naujoji propaganda	55
III. Naujieji propagandininkai	65
IV. Viešųjų ryšių psichologija	75
V. Verslas ir visuomenė	87
VI. Propaganda ir politinė lyderystė	109
VII. Moterų veikla ir propaganda	127
VIII. Švietimui skirta propaganda	133
IX. Socialinėms paslaugoms skirta propaganda	143
X. Menas ir mokslas	149
XI. Propagandos mechanizmas	157
PASTABOS	165

PROPAGANDA

I SKYRIUS

CHAOSO PAVERTIMAS TVARKA

Sąmoningas ir protingas manipuliavimas organizuotais masių įpročiais ir nuomonėmis yra svarbus demokratinės visuomenės bruožas. Manipuliuotojai šiuo neregimu visuomenės mechanizmu sudaro neregimąją vyriausybę, kuri ir yra tikroji mūsų šalies valdančioji galia.

Mes esame valdomi, mūsų nuomonės ir skoniai formuojami, idėjos įteigiamos, ir dažniausiai tai daro žmonės, apie kuriuos niekuomet nesame girdėję. Ši situacija yra logiškas mūsų demokratinės visuomenės organizavimo rezultatas. Daugybė žmonių turi taip bendradarbiauti, kad galėtų drauge gyventi kaip sklandžiai funkcionuojanti visuomenė.

Mūsų neregimieji valdytojai dažnai net patys nežino, kas tokie yra jų kolegos iš slaptos ministrų kabineto.

Jie mus valdo remdamiesi įgimtomis lyderystės savybėmis, savo gebėjimu pateikti reikalingų idėjų ir savo padėtimi visuomeninėje struktūroje. Kad ir kokią požiūrį į šią padėtį žmogus pasirinktų, faktas, kad atliekant kone kiekvieną kasdienio gyvenimo veiksmą tiek politikos ar verslo, tiek mūsų socialinio elgesio ar etinio mąstymo srityje, mus valdo gana mažas skaičius žmonių, – nereikšminga dalelė iš mūsų šimto dvidešimties milijonų, – suprantančių psichikos procesus ir socialinius minios elgesio modelius. Kaip tik jie ir trauko virveles,

kuriomis kontroliuoja viešąją nuomonę, pajungia senas socialines jėgas ir sumano naujų būdų supančioti pasaulį ir jam vadovauti.

Dažniausiai nesuvokiama, kokie reikalingi yra šie neregimieji valdytojai tvarkingam mūsų grupės funkcionavimui. Teoriškai kiekvienas pilietis gali balsuoti už jam patinkantį kandidatą. Mūsų Konstitucija nenumato, kad partijos būtų vyriausybės mechanizmo dalis, ir Konstitucijos sudarytojai neįsivaizdavo, kad mūsų nacionalinėje politikoje egzistuotų kas nors panašaus į modernų politinį mechanizmą. Bet Amerikos rinkėjai netrukus pamatė: jei nėra organizavimo ir krypties, pavieniai jų balsai, įmesti galbūt už šimtus kandidatų, sukels vien sumaištį. Neregimoji vyriausybė, įgaunanti pagrindinių politinių partijų pavidalą, iškilo vos ne per vieną naktį. Nuo tada, praktiškumo ir paprastumo dėlei, esame sutarę, kad partijų mechanizmai turėtų susiaurinti pasirinkimo lauką iki dviejų, na, daugiausia trijų ar keturių kandidatų.

Teoriškai kiekvienas pilietis susidaro savo nuomonę apie visuomeninius klausimus ir privatus elgesio reikalus. O praktiškai – jei kiekvienas žmogus turėtų pats išstudijuoti painius ekonomikos, politikos ir etikos duomenis, susijusius su kiekvienu klausimu, jis suprastų, kad vienas pats neįstengia prieiti prie išvados. Mes sava-noriškai sutikome leisti neregimajai vyriausybei atsijoti duomenis ir išryškinti svarbiausias problemas, kad mūsų pasirinkimo laukas susiaurėtų iki praktinių proporcijų. Iš savo vadovų ir žiniasklaidos, per kurią jie pasiekia visuomenę, priimame faktus ir visuomenei svarstyti pateikiame klausimus; iš kokio nors etikos mokytojo, ar tai būtų dvasininkas, ar mėgstamas eseistas, ar tiesiog vyraujanti viešoji nuomonė, perimame standartizuotą socialinio elgesio kodeksą, prie kurio beveik visą laiką prisitaikome.

Teoriškai kiekvienas perka geriausias rinkos jam siūlomas prekes už geriausią kainą. Praktiškai – jei kiekvienas, prieš nusipirkdamas

prekę, tikrintų jos kainą kitur ir ją išmėgintų ar ragautų, – daugybę parduodamo muilo ar audeklo, taip pat įvairių prekės ženklų duonos rūšių, – mūsų ekonominis gyvenimas beviltiškai įstrigtų. Kad išvengtume tokios painiavos ir sąmyšio, sutinkame siaurinti pasirinkimą iki tų idėjų ir tikslų, į kuriuos atkreipia dėmesį įvairi propaganda. Nuolatos dedama daug pastangų mus sudominti kokia nors politika, preke ar idėja.

Gal būtų geriau, užuot skleidus propagandą ir ypatingus raginimus, steigti išmintingų žmonių komisijas, kurios parinktų mums valdytojus, diktuočių, kaip turime elgtis tiek viešai, tiek privačiai, ir nuspręstų, kokiais drabužiais geriausia vilkėti ir kokį maistą sveikiausia valgyti? Bet esame pasirinkę priešingą metodą – atvirą konkurenciją. Turime rasti būdą, kaip padėti laisvai konkurencijai gana sklandžiai veikti. Norėdama tą pasiekti, visuomenė susitarė leisti, kad laisvą konkurenciją organizuotų lyderiai ir propagandininkai.

Kai kurie šio proceso reiškiniai kritikuojami: manipuliavimas naujienomis, asmens pasipūtimas, bendras gyrimasis ir ekstravagantiškas viešinimasis – visi jie padeda politikams ar prekėms, taip pat visuomeninėms idėjoms pasiekti minios sąmonę. Viešosios nuomonės organizavimo ir sutelkimo priemonės gali būti netinkamai panaudotos. Vis dėlto toks organizavimas ir dėmesio sutelkimas kasdieniam gyvenimui būtini.

Kadangi civilizacija darosi vis sudėtingesnė, o neregimosios vyriausybės poreikis vis akivaizdesnis, buvo sumanytos ir išplėtos techninės priemonės, kuriomis viešoji nuomonė gali būti valdoma.

Atsiradus spaudai ir laikraščiams, geležinkeliui, telefonui, telegrafui, radijui ir lėktuvams, visoje Amerikoje galima greitai ir netgi akimirksniu paskleisti idėjas.

H. G. Wellsas užčiuopia dideles šių išradimų galimybes, kaip rodo jo rašinys „New York Times“:

„Šiuolaikinės komunikacijos priemonės – spaudos, telefono, belaidžio ryšio ir kitų technologijų suteikiama galia, priemonės, greitai perteikiančios tiesiogines strategines ar dalykines sampratas daugeliui bendradarbiaujančių centrų, padedančios gauti greitus atsakymus ir efektyviai diskutuoti – atvėrė naują politinių procesų pasaulį. Dabar idėjos ir frazės gali daryti kur kas didesnę poveikį nei bet kuris pavienis asmuo ir būti gyvybingesnės nei bet kuris grupės interesas. Galima bendrą projektą dokumentuoti ir apsaugoti nuo iškraipymų ir piktnaudžiavimo. Jį galima nuolat plėtoti ir tobulinti be jokių asmeninių, vietinių ar grupinių nesutarimų ir ginčų.“

Tai, ką ponas Wellsas sako apie politinius procesus, tinka apibūdinti komerciniams ir socialiniams procesams, taip pat visoms žmonių veiklos apraiškoms. Visuomenės grupavimasis ir narių priklausymas nūdien nebepavaldus „vietiniams ir grupiniams“ apribojimams. Kai buvo priimta Konstitucija, organizacijos vienetas buvo kaimo bendruomenė, kuri pati gamino didumą būtinų prekių ir kūrė kolektyvines idėjas ir nuomones, pasitelkusi asmeninį ryšį ir piliečių diskusiją. Bet kadangi šiais laikais idėjos gali būti akimirksniu perduotos bet koku atstumu ir bet kokiam žmonių skaičiui, šią geografinę vienybę papildė daugelis kitų grupių ir asmenų, kurie laikosi tų pačių idėjų ir turi tokių pačių interesų, – jie gali susiorganizuoti ir susiburti bendriems veiksams, nors gyvena nutolę vienas nuo kito per tūkstančius kilometrų.

Be galo sunku suvokti, kiek daug ir kokių skirtingų mūsų visuomenėje yra sluoksnių ir kiek susiskaldymo. Jie gali būti socialiniai, politiniai, ekonominiai, rasiniai, religiniai ar etiniai, o kiekvienas

jų dar turi daugybę posluoksnių. Pavyzdžiui, „Pasaulio almanache“ („World Almanach“) prie *A* raidės išvardytos šios grupės*:

The League to Abolish Capital Punishment (Mirties bausmės panaikinimo lyga); Association to Abolish War (Karo panaikinimo draugija); American Institute of Accountants (Amerikos buhalterijų institutas); Actor's Equity Association (Aktorių lygių teisių asociacija); Actuarial Association of America (Amerikos statistikos ekspertų draugija); International Advertising Association (Tarptautinė reklamos asociacija); National Aeronautics Association (Nacionalinė aeronautikos asociacija); Albany Institute of History and Art (Albanio istorijos ir meno institutas); „Amen Corner“; American Academy in Rome (Amerikos akademija Romoje); American Antiquarian Society (Amerikos antikvarų draugija); League for American Citizenship (Amerikos pilietybės lyga); American Federation of Labor (Amerikos profsąjungų federacija); „Amorc“ (senovinis „Kryžiaus ir rožės“ ordinas); Andiron Club (Andirono klubas); American-Irish Historical Association (Amerikos–Airijos istorikų draugija); Anti-Cigarette League (Kovos su cigaretėmis lyga); Anti-Profanity League (Kovos su profanacija lyga); Archeological Association of America (Amerikos archeologų draugija); National Archery Association (Nacionalinė šaudymo iš lanko asociacija); Arion Singing Society (Ariono dainavimo draugija); American Astronomical Association (Amerikos astronomų draugija); Ayrshire Breeders' Association (Airšyrų galvijų augintojų asociacija); Aztec Club of 1847 (1847 m. actekų klubas). Prasidedančių *A* raide grupių yra kur kas daugiau; šis sąrašas labai ribotas.

* Išverstos jos prasideda įvairiomis raidėmis. (Čia ir toliau – vert. past.)

„Amerikos laikraščių metraštis ir katalogas“ („American Newspaper Annual and Directory for 1928“) išvardija 1928 m. Amerikoje buvusius 22 128 periodinius leidinius. Aš atsitiktinai parinkau iš *N* raidės, išleistus Čikagoje:

„Narod“ (Bohemijos dienraštis); „Narod-Polski“ (kasmėnesinis lenkų kalba); „N.A.R.D.“ (farmacinis); „National Corporation Reporter“ („Nacionalinis verslo reporteris“); „National Culinary Progress“ („Nacionalinė kulinarijos pažanga“, skirtas viešbučių virtuvės šefams); „National Dog Journal“ („Nacionalinis šunų žurnalas“); „National Drug Clerk“ („Nacionalinis vaistinininkas“); „National Engineer“ („Nacionalinis inžinierius“); „National Grocer“ („Nacionalinis bakalėjininkas“); „National Hotel Reporter“ („Nacionalinis viešbučių reporteris“); „National Income Tax Magazine“ („Nacionalinis pajamų mokesčių žurnalas“); „National Jeweler“ („Nacionalinis juvelyras“); „National Journal of Chiropractic“ („Nacionalinis chiropraktikos žurnalas“); „National Live Stock Producer“ („Nacionalinis gyvulių augintojas“); „National Miller“ („Nacionalinis malūnininkas“); „National Nut News“ („Nacionalinės karštos naujienos“); „National Poultry“ („Nacionaliniai naminiai paukščiai“); „Butter and Egg Bulletin“ („Sviesto ir kiaušinių biuletėnis“); „National Provisioner“ („Nacionalinis tiekėjas“, skirtas mėsos eksportuotojams); „National Real Estate Journal“ („Nacionalinis nekilnojamojo turto žurnalas“); „National Retail Clothier“ („Nacionalinis vyriškų drabužių mažmeninkas“); „National Retail Lumber Dealer“ („Nacionalinis medienos mažmeninkas“); „National Safety News“ („Nacionalinės saugumo naujienos“); „National Spiritualist“ („Nacionalinis spiritualistas“); „National Underwriter“ („Nacionalinis draudimo agentas“); „National Health“ („Tautos sveikata“); „Naujienos“ (Lietuvos dienraštis); „New Comer“ („Naujasis atvykėlis“, respublikinis savaitraštis italams); „Daily News“ („Dienos naujienos“); „The New World“ („Naujasis

pasaulis“, katalikiškas savaitraštis); „North American Banker“ („Šiaurės Amerikos bankininkas“); „North American Veterinarian“ („Šiaurės Amerikos veterinaras“).

Kai kurių leidinių tiražai stulbinami. The „National Live Stock Producer“ tiražas yra 155 978 egzemplioriai; „The National Engineer“ – 20 328 egzemplioriai; „The New World“ – 67 000 egzempliorių. Daugumos išvardytų periodinių leidinių – atsitiktinai pasirinktų iš 22 128 – tiražai siekia daugiau kaip 10 000 egzempliorių.

Šių leidinių skirtingumas akivaizdus iš pirmo žvilgsnio. Tačiau jie tegali menkai atskleisti daugybę mūsų visuomenėje egzistuojančių sluoksnių ir posluoksnių, per kuriuos teka informacijos srautas ir individualioms grupėms autoritetingai perduodama nuomonė.

Yra ir suvažiavimų, numatytų Klivlande, Ohajuje, jie surašyti viename leidinyje „World Convention Dates“ („Pasaulio suvažiavimų datos“) – ir tai tik dalis iš 5 500 suplanuotų numatytų suvažiavimų ir sambūrių.

„The Employing Photo-Engravers’ Association of America“ („Amerikos fotograverių įdarbinimo draugija“); „The Outdoor Writers’ Association“ („Rašytojų atvirame ore draugija“); „The Knights of St. John“ („Šv. Jono riteriai“); „The Walther League“ („Waltherio lyga“); „The National Knitted Outwear Association“ („Nacionalinė megztų drabužių draugija“); „The Knights of St. Joseph“ („Šv. Juozapo riteriai“); „The Royal Order of Sphinx“ („Karališkasis sfinkso ordinas“); „The Mortgage Bankers’ Association“ („Paskolų bankininkų asociacija“); „The International Association of Public Employment Officials“ („Tarptautinė visuomenės pareigūnų asociacija“); „The Kiwanis Clubs of Ohio“ („Ohajo Kiwanis klubas“, pasaulinė savanorių organizacija pasauliui pagerinti); „The American Photo-Engravers’ Association“ („Amerikos fotograverių asociacija“);

„The Cleveland Auto Manufactures Show“ („Klivlando automobilių gamintojų šou“); „The American Society of Heating and Ventilating Engineers“ („Amerikos šildymo ir ventilacijos inžinierių draugija“).

Kiti 1928 m. turėję įvykti suvažiavimai:

„The Association of Limb Manufacturers' Association“ („Galūnių gamintojų draugijų asociacija“); „The National Circus Fan's Association of America“ („Nacionalinė Amerikos cirko mėgėjų asociacija“); „The American Naturopathic Association“ („Amerikos natūropatų asociacija“); „The American Trap Shooting Association“ („Amerikos šaudymo į judančius daiktus draugija“); „The Texas Folklore Association“ („Teksaso folkloro draugija“); „The Hotel Greeters“ („Viešbučių pasitinkantieji“); „The Fox Breeders' Association“ („Lapių augintojų bendrija“); „The Insecticide and Disinfectant Association“ („Priemonių vabzdžiams naikinti ir dezinfekcinių priemonių bendrija“); „The National Association of Egg Case and Egg Case Filler Manufacturers“ („Nacionalinė kiaušinių dėklų ir kiaušinių dėklų užpildo gamintojų bendrija“); „The American Bottlers of Carbonated Beverages“ („Amerikos gazuotų gėrimų butelių gamintojai“) ir „The National Pickle Packers Association“ („Nacionalinė agurkų pakuotojų bendrija“), ką ir kalbėti apie „Terrapin Derby“ („Vėžlių lenktynės“) – daugelis šių suvažiavimų neapsiėjo be pobūvių ir sakomų kalbų.

Jeigu galėtume išvardyti visus tūkstančius oficialių organizacijų ir institucijų (išsamus jų sąrašas niekada nebuvo sudarytas), vis dėlto jos išreikštų tik dalį ne taip oficialiai egzistuojančių, bet energingai veikiančių. Idėjos atsijojamos ir nuomonės verčiamos stereotipais gretimuose bridžo klubuose. Lyderiai įtvirtina savo valdžią ir autoritetą per bendruomenės iniciatyvas ir mėgėjų spektaklius. Tūkstančiai merginų ir moterų gali pašąmoningai priklausyti korporacijos namams, sekantiems vieno visuomenės lyderio diktuojamomis madomis.

„Life“ satyriškai išreiškia šią idėją reprezentuodamas amerikietį kaip pavyzdį britui, giriančiam Ameriką, nes ten nėra aukštesniosios ar žemesniosios klasės ar kastų:

„Taip, mes turime tik visuomenės elitą; kostiumuotuosius darbuotojus, alkoholio kontrabandininkus, Volstrito baronus, nusikaltėlius, D. A. R. („Amerikos revoliucijos dukteris“), K. K. K. („Ku Kluks Klaną“), „The National Society of the Colonial Dames of America“ („Nacionalinę kolonijų damų Amerikoje draugiją“), masonus, klubus „Kiwani“ ir Rotary, „Kolumbo riterius“, „Benevolent and Protective Order of Elks“ („Labdaringą ordiną elniams apsaugoti“, masonų ritualus perėmusią broliją), „The Cenzors“ (cenzorius), „The Cognoscenti“ (žinovus), kvailius, tokias veikėjas kaip Lindy, W. C. T. U. („Moterų krikščionių blaivybės sąjunga“), politikus, Menckeno filosofijos sekėjus anarchistus, neišmanėlius ir tamsuolius, imigrantus, televizinininkus, o dar – turtuolius ir vargšus.“

Tačiau nevalia pamiršti, kad šios grupės tarpusavy susijusios ir susipynusios. Johnas Jonesas buvo ne tik Rotary klubo narys, bet ir Bažnyčios, brolijos ordino narys, priklausė politinei partijai, labdaros organizacijai, profesinei asociacijai, vietiniams Prekybos rūmams, alkoholio draudimus palaikančiai ar prieš juos kovojančiai organizacijai, draugijai, kovojančiai už tarifų mažinimą ar didinimą, golfo klubui. Nuomones, kurias girdėdavo kaip Rotary klubo narys, jis paskleis kitose grupėse, kurioms gali daryti įtaką.

Ši neregima tarpusavyje susipynusių grupių ir draugijų, asociacijų ir bendrijų struktūra yra mechanizmas, kurį pasitelkusi demokratija organizuoja savo grupių nuomonę ir supaprastina minios mąstymą. Apgailestauti, kad toks mechanizmas egzistuoja, reiškia reikalauti tokios visuomenės, kokios niekuomet nebuvo ir nebus. Pripažinti, kad jis egzistuoja, bet tikėtis, kad nebus panaudotas, būtų nepagrįsta.

Emilis Ludwigas apibūdina Napoleoną taip: „visada budrus viešosios nuomonės apraiškoms“; visada įsiklausantis į tautos balsą, nepaisantį apskaičiavimo. „Ar žinai, – sakė jis anuomet, – kas mane labiausiai stebina? Kokia nepajėgi yra jėga ką nors organizuoti.“

Šios knygos tikslas – paaiškinti viešąją nuomonę kontroliuojančio mechanizmo struktūrą ir papasakoti, kaip juo manipuliuoja specialusis užtarėjas, siekiantis, kad visuomenė priimtų konkrečią idėją ar prekę. Stengisusi atskleisti, kokią deramą vietą šiuolaikinėje demokratijoje užima naujoji propaganda, ir pateikti pamažu besiformuojantį jos etikos ir praktikos kodeksą.